

Оригинални научни рад

*Живорад М. МИЛЕНОВИЋ**

Учитељски факултет у Призрену, Универзитет у Приштини

*Бошко Љ. МИЛОВАНОВИЋ***

Учитељски факултет у Призрену, Универзитет у Приштини

НАСТАВНИЦИ ОСНОВНИХ ШКОЛА ПЧИЊСКОГ ОКРУГА О ДОПРИНОСУ НАСТАВЕ ПРАВОСЛАВНОГ КАТИХИЗИСА У ВАСПИТАЊУ И ОБРАЗОВАЊУ УЧЕНИКА ЗА МИР И ДЕМОКРАТИЈУ***

Апстракт: Проблем истраживања у овом раду јесте допринос наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању ученика основне школе за мир и демократију. У истраживању се пошло од опште претпоставке да настава Православног катихизиса, поред доприноса у развоју моралних и људских квалитета личности ученика, значајно може допринети њиховом васпитању за мир и демократију. Да би се то утврдило, у месецу јануару 2018. спроведено је истраживање на узорку од 126 наставника основних школа на подручју Пчињског округа, које је приказано у овом раду. Подаци прикупљени Скалером ПНОШ-ДВОУОШДГД ($\alpha = 0,81$) обрађени су факторском анализом и t-тестом. Факторском анализом су издвојене три компоненте које указују на најчешћи допринос наставе Православног катихизиса у васпитању ученика за мир и демократију: 1) морално васпитање, 2) васпитање за демократију и 3) васпитање за мир (КМО = 0,73, заједничка варијанса = 63,03%, $p = 0,000$). Резултати добијени t-тестом су показали да постоји значајна разлика у проценама наставника који имају искуство у настави Православног катихизиса у односу на остале наставнике: $t = 2,24$, $p = 0,014$, $h = 0,04$ и у проценама наставника предметне и разредне наставе: $t = 2,86$, $p = 0,009$, $h = 0,06$ о доприносу наставе Православног катихизиса у васпитању за мир и демократију (Табела 7; Дијаграм 1).

Кључне речи: религија, веровање, верска настава, мир, толеранција, демократија, грађанско друштво.

* ванредни професор, zivorad.milenovic@pr.ac.rs

** ванредни професор, bosko.lj.milovanovic@gmail.com

*** Рад је резултат истраживања у оквиру два научна пројекта: *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и интерног макро пројекта *Иновације у васпитању и образовању* (ев. бр. ИМК 001), који финансира и реализује Учитељски факултет у Призрену.

УВОД

Радикалне промене које су се последњих деценија догодиле у државама с простора негдашње, условиле су потребу ревизије васпитања и образовања у многим аспектима. Посебно значајним аспектом означен је однос религије и васпитања и образовања, односно другачије схватање односа религије и васпитања образовања и пре свега другачији однос религије у историји и култури. Однос религије и васпитања и образовања има двојак карактер. С једне стране је условљен урушавањем готово свих претходних вредности у друштву, а са друге, успостављањем новог система вредности у друштву заснованог на миру, демократији, толеранцији и међусобном уважавању у мултикултуралном грађанском друштву. Условљен је и вредностима које ће ученике уместо према материјалним углавном усмеравати према духовним вредностима.

Религија је у предметности већег броја наука и њихових дисциплина. Њоме се баве филозофија, историја, историја уметности, социологија, психологија, педагогија и остале науке. Ипак, религијом се најтемељније и најцелисходније бави теологија. Религија је глобални и централни предмет проучавања теологије. Према теолошким дефиницијама религија је заснована на веровању и односи се на суштину душе која покреће ум, вољу и осећање човека (Кончаревић–Радовановић 2012). На основу ове дефиниције се може извести закључак да је вера у тајанственој вези душе, истине и Божијег Духа. Учвршћење вере у етичности и моралности човека доприноси слободи његове душе од свих окова и чистоти његовога срца. Или како наводи Светомир Бојанин „[...] вера у љубав, без потребе научног доказивања, покреће акцију која оплемењује и онога ко је даје и онога ко је прима“ (2017: 17) Зато се и каже да сазнање остаје на нижој равни и карактерише га стална омеђеност и ограниченост.

Овакво схватање религије допринело је сазревању схватање о значају и потреби религијског образовања. Када је у питању настава Православног катихизиса у основним и средњим школама, што важи и за верску наставу осталих мањинских религијских заједница и њихових цркава којима је у Републици Србији признато право на верску наставу, искључиво се исказује само значај и потребу учења религијских садржаја а не и религиозних садржаја. Сазрело је и схватање о негативним последицама које настају због негирања или умањења значаја и улоге религије и веровања у историји и култури. Непознавање те области за последицу је имало предрасуде и недоумице, али и аверзију и анимозитет према другим религијама и њиховим верницима. То је у прошлости доводило и до бројних нежељених последица, до мржње, до сукоба и до различитих облика насиља међу народима

и државама укључујући и грађански рат у негдашњој Југославији који је у многим својим аспектима имао карактер верског рата.

Религија и веровање су зато важан део квалитетног васпитања и образовања личности ученика и његовог свестраног развоја као идеала коме се у васпитању и образовању тежи. Она може унапредити грађанско демократско друштво и допринети узајамном поштовању различитих култура, језика и религија. Да би се то постигло, неопходно је вернике васпитавати и образовати у духу мира, толеранције и међусобног разумевања у мултикултуралном друштву. Верска настава значајно може допринети и у инклузивној настави у раду с децом са сметњама у развоју и препрекама у учењу и учешћу, односно с ученицима с посебним образовним потребама, што је потврђено и у налазима како емпиријских истраживања (Filipovic–Rihtar 2017), тако и теоријских проучавања (Milenovic 2013a). У некима од њих је посебно указано на компетенције наставника, односно њихову методолошку оспособљеност и методичку обученост за реализацију наставних садржаја верске наставе у инклузивној настави у одељењима редовних школа (Миленовић 2013б; Илић 2010).

На основу критичких анализа приказаних у раду се може закључити да истраживања верске наставе постају све сложенија. Историјска димензија верске наставе, њени наставни програми, васпитнообразовна ефикасност верске наставе, компетенције вероучитеља, предности и могући недостаци верске наставе и остало, само су неки од проблема који последњих година заокупљају пажњу истраживача из различитих научних области које се баве проучавањем верске наставе (Иваковић 2015; Карачић 2015; Миловановић–Видаковић 2015; Миловановић–Стакић 2015; Кубурић–Вукомановић 2005). На основу поменутих истраживања објављене су бројне публикације о верској настави. Све је више и научних радова у референтним научним часописима о верској настави која на тај начин све више добија на значају. Кључни проблем њене недовољне васпитнообразовне ефикасности и даље је углавном повезан с условима за њену реализацију у школи и пре свега статусом верске наставе као наставног предмета. То се нарочито односи на компетентност вероучитеља за реализацију наставе Православног катихизиса. Недовољна ефикасност верске наставе је општеприсутни проблем у целом свету. У једном истраживању у САД је утврђено да васпитнообразовна ефикасност верске наставе изостаје због неодговарајућих наставних програма од којих су многи чак и неприхваћени од стране црквених заједница (Butterfield 2017). Резултати неких других истраживања су показали да ефикасност верске наставе изостаје и из ралога различитих приступа религијском образовању у прошлости и садашњости, што за последицу има другачије инкорпорирање религије у васпитању

и образовању (Bunnell et al. 2018). Васпитнообразовна ефикасност верске наставе изостаје и због погрешних педагошких и дидактичко-методичких метода која се примењују у верској настави (Gearon 2018). Да би се поменути проблеми успешно превазишли, неопходан је избор добре праксе која је потврђена као успешна у реализацији верске наставе у основној школи, што подразумева другачији приступ верској настави прилагођен потребама и могућностима ученика.

У модерном друштву превладава схватање да је међурелигијски дијалог значајан чинилац међусобног уважавања и поштовања различитости култура у мултикултуралном грађанском друштву. Најзначајнији чиниоци за успешан међурелигијски дијалог су: равноправност, пажљивост, учтивост и бирање аргумената у разговору који зближавају и подржавају међусобне контакте. На то указују резултати бројних проучавања и упућују на закључак да је религијско образовање саставни део религије (Чупић 2008). Када се расправља о доприносу верске наставе у васпитању и образовању ученика за демократију и грађанско друштво, пре свега се мисли на поштовање основних начела верске наставе и на професионално оспособљавање наставника за извођење верске наставе према основним начелима у земљама Европске уније (ODIHR 2007: 176). Не улазећи подробније у расправу ових Толедо принципа, неопходно је само нагласити да они могу допринети остваривању васпитнообразовних циљева у школи. За њихово остваривање неопходно је да наставници буду методолошки оспособљени и методички обучени да ефикасно реализују религијске наставне садржаје у оквиру наставног програма. Посебно је значајно нагласити да свако изучавање религијских наставних садржаја од стране наставника треба да буде осмишљено и израђено према начелима демократских и људских права и садржавати увид у културу и религијску разноликост која постоји у друштву. Да би се то остварило, неопходно је да верску наставу у основној школи похађају сви ученици што исказује и потребу промене статуса наставног предмета верске наставе из његовог изборног карактера у обавезни. Исказује и потребу да садржаји верске наставе буду повезани и с кључним историјским и савременим догађајима који се односе на религију и веровање, али и културу народа.

Данашња настава Православног катихизиса у Републици Србији још увек нема очекивану васпитнообразовну ефикасност у школи. Она је и даље изборни предмет па је не похађају сви ученици. Не постоје ни одговарајући удбеници за њену реализацију. Ако се томе дода и разноликост наставника који предају наставу Православног катихизиса (теолози, свештеници, монаси и монахиње, учитељи и наставници предметне наставе, педагози) онда се може закључити да је она пре довела до појаве

предрасуда и недоумица, него ли што доприноси стицању религијских знања и разумевања Православне вере. Из наведеног разлога изостаје и очекивана ефикасност наставе Православног катихизиса у њеним посредним доприносима пре свега васпитању и образовању ученика за мир, толеранцију и живот у демократском и мултикултурном грађанском друштву. Све то допринело је и увреженом схватању да је настава Православног катихизиса уведена у школе више због повлађивања Православној Цркви него ли што је допринела квалитету наставе и учења ученика и пре свега његовом свестраном развоју као крајњем идеалу коме се у васпитању и образовању ученика тежи. Проблем истраживања овог рада су процене наставника основних школа Пчињског округа о доприносу наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању ученика основне школе за равноправност, мир, демократију, толеранцију, заједнички живот, раумевање и уважавање различитости култура, језика и религија у мултикултуралном грађанском друштву.

МЕТОД

Циљ истраживања је да се идентификују процене наставника основних школа Пчињског округа о најчешћем доприносу наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању ученика основних школа за мир и демократију и међусобно поштовање и разумевања других култура и заједнички живот у мултикултуралном грађанском друштву. У истраживању се пошло одоште претпоставке да настава Православног катихизиса значајно доприноси свестраном развоју личности ученика и његовом васпитању и образовању за мир и демократију али да због бројних проблема с којима се и суочава нема ни значајну ни превелику очекивану васпитно-образовну ефикасност. Пошло се и од посебних претпоставки да ће истраживањем бити издвојене компоненте које према проценама наставника основних школа Пчињског округа указју на допринос наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању ученика основне школе за мир и демократију и да ће бити утврђено да постоји значајна разлика у овим њиховим проценама у зависности од искуства у верској настави и наставног предмета који предају.

Истраживањем је спроведено у јануару 2018. на узорку од 126 наставника основних школа на подручју Пчињског округа. Примењене су дескриптивна и трансферзална метода. Истраживачке технике су анкетирање и скалирање. Процене учитеља о доприносу наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању ученика основне школе за мир

и демократију испитиване су комбинованим инструментом који поред општих питања које се односе на искуство наставника у верској настави и наставни предмет који предају садржи и скалу с 10 ајтема и тростепеном скалом интензитета сагласности: 1) слажем се, 2) нисам сигуран-а и 3) не слажем (Скалер – ПНОШПО-ДНПКВОУОШМД. Скалер је конструисан за ово истраживање. Неке метријске карактеристике скалера испитиване су на самом истраживању факторском анализом с Варимакс ротацијом и Кронбаховим алфа коефицијентом.

Табела 1. КМО тест и Бартлетов тест сферичности

	КМО	0,73
Бартлетов тест сферичности	χ^2	695,85
	df	45
	p	0,000

КМО тест је показао добру вредност (КМО = 0,73). Бартлетов тест сферичности је достигао статистичку значајност на нивоу $p < 0,001$ ($p = 0,000$) и указује на факторабилност матрице и оправданост факторске анализе. (Табела 1) Поузданост инструмента испитивана је и Кронбаховим алфа коефицијентом ($\alpha = 0,81$).

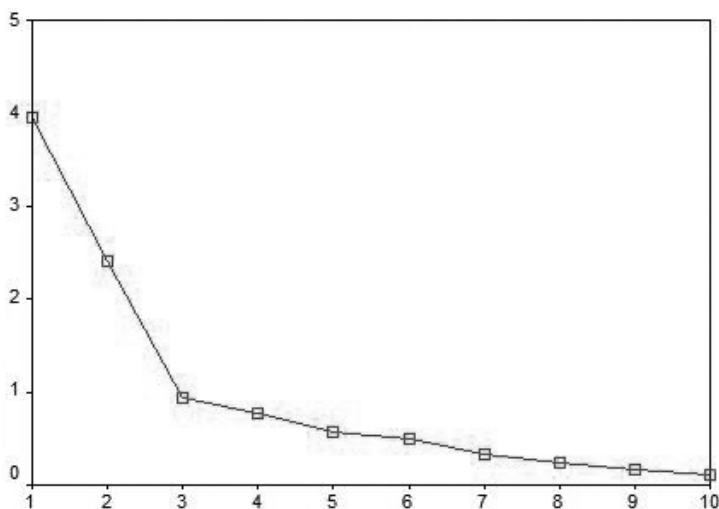
РЕЗУЛТАТИ

Подаци прикупљени истраживања најпре су били подвргнути анализи главних компоненти факторском анализом с Варимах ротацијом.

Табела 2. Карактеристични коренови и проценти објашњене варијансе након Варимах ротације

Главне компоненте	Карактеристични корен	% објашњене варијансе	Кумулативни % објашњене варијансе
1.	3,24	32,38	32,38
2.	2,10	17,09	49,47
3.	1,96	15,56	63,03

Применом Гутман-Кајзеровог критеријума добијене су три главне компоненте с карактеристичним кореном већим од један које укупно објашњавају 63,03% заједничке варијансе. (Табела 2)

Дијаграм 1. Кателов тест одрона као критеријум за екстракцију броја фактора

Анализом Дијаграма 1 се види јасан прелом код треће компоненте, што потврђује избор три компоненте према Гутман-Кајзеровом критеријуму.

Табела 3. Ротирана матрица факторске структуре према Варимах критеријуму

Ајтеми	Компоненте		
	1	2	3
а9 Вера и религија помажу деци да науче да се моле, верују, поштују, праштају и воле.	0,93		
а3 Настава Православног катихизиса доприноси деци да се понашају према друштвено прохватаљивим моралним нормама.	0,87		
а10 Ученици који похађају наставу Православног катихизиса не понашају се насилно у школи и ван ње.	0,81		
а6 Ученици предани вери су примерни и узорни ученици.	0,79		0,34
а2 У условима пада свих система вредности настава Православног катихизиса значајно може допринети васпитању и образовању ученика за мир и демократију.		0,92	
а1 Сведоци смо тешких последица недемократског друштва у коме смо живели.	0,30	0,75	
а8 Најдемократскија друштва су она у којима постоји више различитих верских заједница и њихових цркава.		0,65	0,48
а5 Настава Православног катихизиса најбоље васпитава и образује ученике да би били корисни чланови друштвене заједнице.			0,84
а7 Учење да се верује у Бога је и учење да се верује у људе.	0,34		0,73
а4 Ко није верник не може веровати ни у друштво.		0,34	0,55

Прву компоненту одређују четири ајтема: 9, 3, 10 и 6; објашњава 32,38% укупне варијансе; названа је *морално васпийшање*. Другу компоненту објашњавају три ајтема: 2, 1 и 8; објашњава 17,09% укупне варијансе; названа је *васпийшање за демократију*. Трећу компоненту одређују три ајтема: 5, 7 и 4; објашњава 15,56% укупне варијансе; названа је *васпийшање за мир*. (Табеле 2 и 3)

Табела 4. Занимање и процене наставника о доприносу наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању за мир и демократију

Занимање наставника		N	M	SD	SE
Занимање наставника	разредна настава	57	84,53	6,19	1,06
	предметна настава	69	80,44	9,07	1,08

Подаци показују да је већа средња вредност израчуната код наставника разредне наставе: $M = 84,53$, $SD = 6,19$, $SE = 1,06$ у односу на наставнике предметне наставе: $M = 80,45$, $SD = 9,07$, $SE = 1,08$. (Табела 4)

Табела 5. Занимање и процене наставника о доприносу наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању за мир и демократију

	Левенов тест једнакости варијансе		t-тест једнакости средњих вредности				
	F	P	T	p-2	Средња разлика	95% интервал разлике	
						Доња граница	Горња граница
Претпоставка о једнакости варијансе	3,83	0,037	2,13	0,023	3,13	0,07	7,02
Нарушавање претпоставке о једнакости варијансе			2,24	0,014	3,00	0,54	6,54

Није утврђен случај једнаких варијанси. Левенов тест је достигла статистичку значајност на нивоу $p < 0,05$ ($p = 0,037$). Према подацима о нарушеној претпоставци о једнакости варијансе, t-тест је значајан на нивоу $p < 0,05$ ($p = 0,014$). (Табела 5) На основу приказаних резултата истраживања се може закључити да се у зависности од наставног предмета који наставници предају значајно разликују њихове процене о доприносу наставе Православног катихизиса васпитању и образовању ученика основне школе за мир и демократију, што према израчунатом ета квадрату указује на умерени утицај ($\eta = 0,04$).

Табела 6. Искуство у верској настави и процене наставника о доприносу верске наставе у васпитању и образовању за мир и демократију

	Наставни предмет	N	M	SD	SE
Наставни предмет	верска настава	51	88,13	2,12	0,27
	остали предмети	75	79,25	9,99	0,10

Знатно већа средња вредност утврђена је код наставника који имају искуство у верској настави: $M = 88,13$, $SD = 2,12$, $SE = 0,27$ у односу на наставнике који немају искуство у верској настави: $M = 79,25$, $SD = 9,99$, $SE = 0,10$. (Табела 6)

Табела 7. Искуство Наставни предмет и процене наставника о доприносу верске наставе у васпитању и образовању за мир и демократију

	Левенов тест једнакости варијансе		t-тест једнакости средњих вредности				
	F	P	T	p-2	Средња разлика	95% интервал разлике	
						Доња граница	Горња граница
Претпоставка о једнакости варијансе	3,26	0,002	2,13	0,001	3,43	0,07	7,01
Нарушавање претпоставке о једнакости варијансе			2,86	0,01	3,00	0,50	6,54

Према подацима приказаним у Табели 7 се види да није утврђен случај једнаких варијанси. На то указује величина значајности Левеновог теста која је достигла статистичку значајност на нивоу $p < 0,005$ ($p = 0,002$). Према подацима о нарушеној претпоставци варијансе, t-тест је значајан на нивоу $p < 0,01$ ($p = 0,009$). На основу наведених резултата истраживања се може закључити да се процене наставника који имају искуство у верској настави значајно се разликују од процене осталих наставника у погледу доприноса наставе Православног катихизиса васпитању и образовању ученика основне школе за мир демократију, што према израчунатом ета квадрату који износи указује на велики утицај ($\eta = 0,06$).

ЗАКЉУЧЦИ И РАСПРАВЕ

Теоријским проучавањем овог сложеног и још увек недовољно истраженог проблема је утврђено да се настава Православног катихизиса суочава с бројним проблемима. Статус предмета, наставни програми, уџбеници, компетенције вероучитеља, само су неки од њих. Из наведеног разлога настава

Православног катихизиса за сада нема ни превелики ни значајни допринос. То не умањује њен значај као наставе. На основу критичких анализа приказаних у раду се може закључити да настава Православног катихизиса значајно доприноси свестраном развоју личности ученика као крајњем идеалу којим се тежи. Доприноси и васпитању и образовању ученика основне школе за мир и демократију и за уважавање различитих култура и заједнички живот у мултикултуралном грађанском друштву.

Емпиријским истраживањем је утврђено да су наставници основне школе Пчињског округа највише вредновали ајтеме који одређују компоненту која указује на допринос наставе Православног катихизиса моралном васпитању ученика основне школе. Овакви резултати истраживања су сасвим разумљиви зато што су претпоставке свих религија света засноване на вери, веровању, поштовању, пожртвовању, праштању, покајању, уважавању, поштењу, скромности, вољењу и осталим људским вредностима (Ericker 2010; Greatly–Parker 2010; Alberts 2008; Thompson 2008; Larsen 2000). Тако се тежи се и општим циљевима и задацима моралног васпитања. У условима када су потпуно урушени сви вредносни друштвени системи у свим државама с простора негдашње Југославије, настава Православног катихизиса значајно може допринети развоју морала и моралне свести ученика основне школе. Значајно може допринети и њиховом васпитању и образовању за мир и демократију и уважавање различитих култура у мултикултуралном грађанском друштву.

Остваривањем верске наставе у Републици Србији доприноси да се садржај вере и духовно искуство традиционалних цркава и религијских заједница које живе и делују на простору Републике Србије. Доприноси и да се ученицима „[...] пружи целовит религијски поглед на свет и живот и да им се омогући слободно усвајање духовних и животних вредности Цркве или заједнице којој историјски припадају, односно чување и неговање властитог верског и културног идентитета“ (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 1/2005: 53). То значи да би упознавање ученика с вером и духовним искуствима властите историјски дате Цркве или верске заједнице требало да се остварује у отвореном и толерантном дијалогу, уз уважавање других религијских искустава и филозофских погледа. Његово остваривање би у таквим околностима требало бити засновано на научним сазнањима и позитивним искуствима и достигнућима у друштву.

Полазећи од овако постављених циљева, задаци верске наставе у Србији (*Службени гласник Републике Србије*, бр. 1/2005: 53–54) су да код ученика: а) развија отвореност и однос према Богу, другачијем и савршеном у односу на саме људе, као и отвореност и однос према другим личностима, према људима као ближњима, а тиме се буди и развија свест о заједници с Богом и с људима и посредно се сузбија екстремни индивидуализам и егоцентризам;

б) развија способност за постављање питања о целини и коначном смислу постојања човека и света, о људској слободи, о животу у заједници, о феномену смрти, о односу са природом и окружењем, као и о властитој одговорности за друге, за свет као творевину Божију и за себе; в) развија тежњу ка отвореном обликовању заједничког живота с другим људима из властитог народа и властите Цркве или верске заједнице, као и с људима, народима, верским заједницама и културама другачијим од властите, ка изналажењу равнотеже између заједнице и властите личности ка остваривању сусрета са светом, с природом и пре и после свега с Богом; г) изгради способност за дубље разумевање и вредновање културе и цивилизације у којој живе, историји човјечанства и људског стваралаштва у науци и другим подручјима и д) изгради свест и уверења да свет и живот имају вечни смисао, као и способност за разумевање и преиспитивање властитог односа према Богу, људима и природи.

Према циљевима и задацима верске наставе у Србији се види да је један од кључних задатака разумевање различитости, поштовање и уважавање других. То је у сагласности са резултатима овог спроведеног истраживања у коме друга и трећа по значају компонента указују да наставници сматрају да верска настава има значајан допринос у васпитању и образовању ученика основне школе за мир и демократију. Да за то има потребе, указује не тако далека прошлост која је показала сво сивило недомократског друштва. Последице тога су и данас видљиве и присутне у свим сферама друштвеног живота и рада. Једини излаз из такве моралне и друштвене кризе, могућ је кроз развијање смисла за мир, демократију.

Резултати истраживања показали су и да се разликују процене наставника у зависности од занимања (наставник предметне и наставник разредне наставе) и у зависности од њиховог искуства у верској настави у школи. То је с једне стране разумљиво зато што велики број учитеља поред редовне наставе, с ученицима свог и осталих одељења изводи и наставу Православног катихизиса, што није случај с предметним наставницима. С друге стране, наставници који предају наставу Православног катихизиса боље разумеју њену суштину и значај, за разлику од осталих наставника. Но без обзира на то, овим истраживањем је недвосмислено утврђен значај наставе Православног катихизиса у васпитању и образовању ученика основне школе за мир, толеранцију, демократију и уважавање различитости култура у мултикултуралном грађанско друштво. Све то потврђено је и у налазима осталих теоријских и емпиријских проучавања (Анђелковић 2013).

Да би се то у пракси и остварило, неопходно је наставу Православног катихизиса осмислити, припремити, планирати и реализовати према потребама ученика и друштва и садржајима религијског образовања.

Садржаји религијског образовања би требали бити практичног карактера. Потребно је увођење програма у школе кроз које ће деца ученици моћи учити о различитим религијама и обичајима. На тај начин ће ученици боље упознати своје и религијско учење других, што ће им свакако користити у тражењу заједничких тачака да би подстакли разумевање и сарадњу. Зато је дужност демократског друштва да учини доступним знања о религијској, етничкој и социјалној организацији других мањинских заједница.

ЛИТЕРАТУРА

- Alberts 2008: W. Alberts. *Integrative Religious Education in Europe*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Bunnell–Yocum et al. 2018: P. Bunnell, R. Yocum, A. Koyzis, K. Strohmeyer. „Parental Involvement in Elementary Children’s Religious Education: A Phenomenological Inquiry“. *Journal of Research on Christian Education*, 27(1), 1–19.
- Butterfield 2017: R. Butterfield. „Released Time Religious Education: A Primer“. *Religious Education*, 112(5), 465–476.
- Erricker 2010: C. Erricker. *Religious Education: A Conceptual and Interdisciplinary Approach for secondary level*. New York: Routledge.
- Filipovic–Rihtar 2017: A. Filipovic – S. Rihtar. „The Characteristics of Religious Education Teachers and Respecting Diversity in Religious Education in Croatia“. *Religious Education*, 112(4), 366–380.
- Freathy–Parker 2010: R. Freathy – S. Parker. „The Necessity of Historical inquiry in Educational Research: The Case of Religious Education“. *British Journal of Religious Education*, 32(3), 229–243.
- Gearon 2018: L. Gearon. „Paradigm Shift in Religious Education: A Reply to Jackson, or Why Religious Education Goes to War“. *Journal of Beliefs & Values*, 39(3), 358–378.
- Larsen 2000: J. Larsen. *Religious Education and the Brain*. New Jersey: Mahwah.
- Milenovic 2013a: Z. Milenovic. „Achieving the objectives and tasks of religious teaching in schools inclusive“. *Metodicki obzori*, 8(2), 129–141.
- Thompson 2008: P. Thompson. *Whatever Happened to Religious Education*. Cambridge: The Lutterworth Press.
- Анђелковић 2013: П. Анђелковић. „Савремено образовање и религијска настава у Србији“. *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, 43(2), 277–299.
- Бојанин 2017: С. Бојанин. *Школа као болесни*. Београд: Помоћ породици.
- Ивановић 2015: С. Ивановић. „Образовање између религије и секуларизације“. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 28(2), 13–17.
- Карачић 2015: Н. Карачић. „Утицај Српске Православне Цркве на моралност младих – есхатолошки аспект“. *Испраживања у педагогији*, 5(2), 45–62.
- Кончаревић–Радовановић 2012: К. Кончаревић – М. Радовановић. *Руско-српски и српско-руски теолошки речник*. Београд: ЈП Службени гласник.
- Кубурић–Вукомановић 2005: З. Кубурић – М. Вукомановић. „Верска настава у Србији“. *Социологија*, 47(3), 229–255.
- Миленовић 2013б: Ж. Миленовић. *Наставник у инклузивној настави*. Београд: Задужбина Андрејевић.

- Миловановић–Видаковић 2015: Б. Миловановић – Х. М. Видаковић. „Неоіходност верског образовања за развој целосне личности“. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 28(2), 89–96.
- Миловановић–Стакић 2015: Б. Миловановић – М. Стакић. „Верска настава у Србији од 2001. до 2015. године“. *Зборник радова Училијскої факултетиа у Призрену – Лейосавићу*, 11(9), 83–92.
- Чушић 2008: Ч. Чушић. „Зашто су потребни интеррелигијски дијалог и толеранција“. У: Ч. Чушић (ур). *Релијије Србије, мрежа дијалога и сарадње*. Београд: БОШ.
- ODIHR 2007: „ODIHR advisory council of experts on freedom of religion or belief“. *Toledo Guiding principles on teaching about religions and beliefs in public schools*. Warsaw: OSCE-ODIHR
- Службени гласник 2005: Службени гласник Републике Србије, бр. 1, Београд.

Živorad M. MILENOVIĆ

Boško Lj. MILOVANOVIĆ

TEACHERS OF THE PRIMARY SCHOOLS OF PČINJSKI DISTRICT ON THE
CONTRIBUTION TO THE LECTURING OF ORTHODOX CATECHISM IN THE
EDUCATION OF PUPILS FOR PEACE AND DEMOCRACY

SUMMARY

Researches of religious education are becoming more and more complex. Curricula of religious education, its educational efficiency, competence of teachers, possible pros and cons of religious education etc., are only some of problems which attract researcher's attention from different scientific fields dealing with the study of religious education. Based on the mentioned researches a lot of publications were issued, and there were more scientific papers in magazines on religious education which were getting more importance. The key problem of its insufficient efficiency has been connected with realization in school. The research problem in this paper is the contribution of the lecturing of the Orthodox Catechism in the education of the pupils from primary schools for peace and democracy. In the research we started from the hypothesis that the lecturing of the Orthodox Catechism besides the contributions in the development of morale and human qualities of pupil's personality, it can also contribute to the education for peace and democracy. In order to determine that, a research on the sample of 126 teachers of primary schools in the area of Pčinjski District was conducted in January 2018, which was shown in this paper. Data gathered by the Scaler PNOŠ-DVOUOŠDGD ($\alpha = 0,81$) were processed by Factual analysis and t-test. By the factual analysis three components which indicate to the most frequent contribution of the lecturing of the Orthodox Catechism in the education of pupils for peace and democracy were singled out: 1) morale education, 2) education for democracy and 3) education for peace ($KMO = 0,73$, common variance = 63,03%, $p = 0,000$). The results given by t-test shown that there were a significant difference in the assessments of teachers having experience in lecturing of the Orthodox Catechism comparing with other teachers: $t = 2, 24$, $p = 0,014$, $\eta = 0, 04$ and in the assessments of teachers by Scaler PNOŠ of the subject and class lecturing: $t = 2, 86$, $p = 0,009$, $\eta = 0, 06$ on the contribution of the lecturing of the Orthodox Catechism for peace and democracy. Based on the research result didactic implications for quality of lecturing improvement of the Orthodox Catechism were given so as to be in the function of the education of pupils for peace, democracy and mutual understanding of different cultures in multicultural civic society. In order to implement it in the practice, it is necessary the lecturing of the Orthodox Catechism to be designed, prepared, planned, and realized as per the needs of pupils and society, and contents of religious education. Contents of religious education should be of practical character. It is necessary to introduce a curriculum in schools through which pupils will be able to learn on different religious customs. In that way, pupils will be more familiar with their and religious education of others, which will be very useful in the quests of common points for giving incentives to understanding and co-operation. Due to that, duty of democratic society is to make available knowledge on religious, ethnical, and social organization of other minority communities to pupils (Table 7; Chart 1).

Key words: religion, belief, religious education, peace, tolerance, democracy, civic society.